

„Az harmadik életének szerében”. Árpád-házi Szent Erzsébet arculatai a kora újkori, magyarországi prédikációkban

Témavezető: dr. Farmati Anna

Szerző: Buna Blanka-Boróka

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

2024. május

Humán Tudományi szekció: Magyar irodalom- és kultúratudomány

37. Országos Diákköri Konferencia, 2025. április

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

Bevezetés. A halhatatlan időbe írottsága:

Árpád-házi Szent Erzsébet 1207-ben született II. András király és Merániai Gertrúd lányaként. 1231-ben bekövetkezett haláláig sokszor és alaposan megbotránkoztatta kortársait olyasmikkel, amikért pár évvel később már szentté avatták, felfestették a templomok falaira, legendákat és himnuszokat írtak róla, életét kiprédikálták a nép okulására. Kutatásom fonalát ott veszem fel, ahol ez a történet véget ér. Van okom azt feltételezni, néhány századdal halála után Erzsébet kultusza olyannyira megváltozik, hogy talán már magára sem ismerne benne. Ez nem az egyház mulasztásának vagy bármilyen történelmi véletlenek szerencsétlen összjátékának következménye, hanem a szentség általános létmódjának velejárója. Ahogy a világhírű vallástörténész nagy összegző munkájában írja, minden hierofánia egyben történelmi momentum is, mely az embernek a szenthez képest elfoglalt helyéről árulkodik.¹ Két tényezőt emelek ki innen: a szentség megnyilvánulásának időbeliségét, melynek értelmében az aktuálisan fennálló kor kulturális, politikai és társadalmi kontextusként meghatározza a hierofánia milyenségét, így „visszafelé” olvasva a hierofániát ezekről is tájékozódhatunk, illetve az ember pozícióját. Ez itt kettős értelmű: egyrészt vonatkozik a hierofániában ténylegesen résztvevő emberre (a mítoszok halandó szereplői, a rítusok résztvevői, a szent tárgyak készítői és használói, a hagyományban élő közösség stb.), másrészt szembeállítja a szentséget életrehívó és használó, általános értelemben vett embert a szenttel.

Eliade általános tétele különösen releváns a keresztény szentek esetében, hiszen életrajzaik sajátos tulajdonsága, szinte követelménye az át- és újraírhatóság: nincs még egy szöveg a világirodalomban, melyet ennyiszor szó szerint átírtak és ezáltal újraértelmeztek volna.² Ezen felismerések sarokkövének állva kutatásom az Erzsébet-kultusz változásainak szánom a kora újkori, magyarországi prédikációkban. A szelekció alapját a személyes kíváncsiság szolgáltatta, hogy

¹ Eliade, Mircea – Sujtő László (ford.): *Vallástörténeti értekezés*. Helikon Kiadó, Budapest, 2014, 31.

² Sággy Marianne: A Biblia újratöltve. A keresztény életrajz a késő antikvitásban. *Aetas*, 2014. 29. évf. 1. sz. 5 – 24, 10.

felderítsem, hogyan ért haza Erzsébet hírneve németföldről, illetve hogyan élt tovább itthon a közvetlenül következő korban, mely királyok és birodalmak bukása mellett még az egyház szétszakadását is elhozta.

A horizont keresése. A hitelesnek elismert Erzsébet-viták:

A vizsgálat kiindulópontjául meg kell határoznom, miben állt az eredeti Erzsébet-kultusz, ami nyilvánvalóan utópikus célkitűzés. A munkaminimum megteremtéséhez a hitelesnek elismert Erzsébet-legendákat (*Marburgi Konrád mesternek Boldog Erzsébet életéről a pápához írott levele*, *A négy szolgáló vallomása*, Dietrich von Apolda: *Szent Erzsébet élete*, Caesarius Heisterbacensis: *Szent Erzsébet életrajza*), illetve a *Legenda Aurea* rá vonatkozó szövegét (Jacobus de Voragine: *Szent Erzsébet*) párhuzamosan elemző dolgozatomat fogom felhasználni, mely ha nem is teljes, de elég részletes képet nyújt az első viták, illetve a kultuszt európai szinten is nagyban népszerűsítő *Legenda Aurea* Erzsébet-képéről, korai irodalmi reprezentációjáról. Ez alapján elmondható, hogy a magyar királylány életútja öt ponton ütközött a korabeli szentfelfogással: a pompa, a szüzesség elvesztése, a házasságkötés, az anyaság, illetve a tipikus (férfi)szent cselekvések lehetőségének hiánya. Ezen ellentmondások feloldására az őt kanonizálni igyekvő hagiográfusok tudatosan törekedtek műveikben.

1. A pompát a hercegnőből lett tartománygrófné rendkívül puritán, helyenként aszketikus életvitelével ellensúlyozzák, a világi javaktól való tudatos elfordulásával. Úrnőként csakis azért fogadja hazatérő férjét felékesítve, nehogy a férfinban felébredjen a házasságtörés vágya, inséges özvegységében pedig még egy fürdést sem enged meg testének, királyi apja követét pedig kereken elutasítja, mikor az haza akarja vinni az üldöztetések elől.
2. A szüzesség elvesztéséről a források kényszerként számolnak be, ami teljesen Erzsébet feltett szándéka ellen való volt. Az öt szövegből négy leírja a jelenetet, melyben az Úr meghallgatva Erzsébet kívánságát János evangélistát rendeli őrzőjéül, aki a tisztaság védnöke.
3. A Lajossal kötött házasság az előbb körvonalazódott problémát váltja be, teljesíti ki. A felmentési stratégia hasonló marad: a történetet a családi-társadalmi kényszerrel és az isteni akarattal magyarázzák. Lajos támogató társnak bizonyul, akivel testvéries szeretetben élnek, a tőle

való tudatos eltávolodás is a vezeklés eszközévé válik. De, ami a legfontosabb, s erről kivételes módon mind az öt forrás beszámol, a grófné engedelmisségi fogadalmat tesz gyóntatójának, Konrád mesternek férje jogai meghagyásával, ez utóbbi halála esetén pedig örök önmegtartóztatást. A nő felosztja magát az egyházi és a matrimoniális hierarchia között, önkéntes tette egy hatalmi mechanizmus leképeződése.

4. Az anyaság problémájának feloldására ugyanazt a jelenetet találjuk négy legendában, melyben az újszülött gyermekeit az Úrnak felajánló Erzsébet alakja Szűz Máriához hasonul, nyer validálást.

5. Erzsébet cselekedetei szolgáltatják a kanonizálás egyetlen elemét, amely már nem eredendően negatív, nem egy hiányt vagy hátrányt kell orvosolnia. A nő azonban nem hajthat végre a férfiszentekre jellemző tetteket. Ehelyett asszonyszentünk a karitatív tevékenységekben tűnik ki, aminek túlzónak ítélt mértéke miatt folyamatosan kritizálják, kinevetik. Már-már pazarlóan adakozik, erején felül ápolja a betegeket az általa alapított kórházban, anyaként gondozza árvaháza lelenceit, kezével illeti a leprásokat és a koldusokat, magántereiben bujtatja őket a rosszalló tekintetek elől. Megözségyülve és mindenét elveszítve nemcsak hogy még keményebben dolgozott, de néhány olyan áldozatot is hozott, amiket szintén asszonyi szenttettei közé írhatunk. Mind az öt forrás leírja, mikor ünnepélyesen lemond származásáról, gyermekeiről és az egész világról, hogy csakis istennek élhessen, ezzel végleg felszámolva az előző problémákat is. Családja és a klérus akaratával dacolva nem hajlandó újrarahaszkodni, amivel visszaigazolja Konrádnak tett fogadalmát, az asszony folyamatosan férfiak hatalmi aktusainak keresztútjában kénytelen egyensúlyozni. Férje csontjainak fogadásakor hangot ad belenyugvásának az Úr akaratába, lemond a legszeretettebb halandóról.

Ezek voltak tehát a korabeli Erzsébet-kép belső ellentmondásai. A recepció megértéséhez azt is fontos kiemelni, hogy az evangéliumi életmodellt követő asszony vallásossága olyan újdonság volt, amire a befogadók még nem álltak készen. Emiatt életútja legfontosabb elemét, a laikus szentséget csak a sorok közül lehet kiolvasni, sőt gyakran, a későbbi hagiográfusok szándékával szembemenve a szent asszonyt a középkori aszketikus ideál keretei közé igyekeztek

elhelyezni.³ Eliade idézett tételét igazolva a deformálódás, az aktuális történelmi momentum indikátora, már az első pillanattól kezdve benneél a hierofániában, így nem is kereshetünk valamilyen vegytiszta kultuszt kiindulópontként. A helyzetet csak bonyolítja, mikor a pergamenekből felpillantva azt is megnézzük, milyen praktikus alkalmazásokba helyezték a kultuszt a kortársak és a közvetlen utódok.

Minden út Rómába vezet – futtában. A kanonizációs versengés:

Az 1235-ös kanonizáció után több európai uralkodóház is hangoztatni kezdte rokoni kapcsolatait Szent Erzsébet felé, köztük II. Frigyes császár, Konrád és Heinrich Raspe,⁴ Erzsébet sógorai, akik megözvegyülése után elüldözték őt Wartburg várából, illetve természetesen gyermekei. A boldoggá avatott Gertrúd apátnő különösen sokat profitált anyja hírnevéből, ahogy azt a magyar szerzők előadásában látni fogjuk a szövegelmezés során.

Mindeközben Magyarország – ahogy az történelme nagyobb hányadában történt – sokkal prózaibb problémával volt elfoglalva, nevezetesen a tatárjárással. Emiatt a szülőháza nem vállalt jelentősebb szerepet a kultusz terjesztésében ebben a korai időszakban, de hogy jelentőségét mégiscsak érzékelték, azt jól mutatja a ferences, domonkos, johannita, illetve szepességi és szász templomok nagy száma, melyet Erzsébetnek szentelnek a 13. század folyamán, illetve a gyakori utalások Szent Margit legendáiban az ékes példájú rokonra. Még IX. Gergely pápa is Erzsébetre hivatkozik levelében, mikor meg akarja győzni IV. Bélát a keresztes hadjáráshoz való csatlakozásról.⁵ Az Erzsébet az Árpád-dinasztia leggyakoribb női neve lett (legalább öt hercegnő viselte), de V. István kun feleségét is a király szentté avatott nagynénjének nevére keresztelték.⁶ Láthatjuk tehát, hogy Erzsébet alakja, habár krisztocentrikus életmodelljét még nem értették,

³ Falvay Dávid: *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben. Santi dinastici ungheresi in codici italiani*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest, 2012, 22.

⁴ Slíz Mariann: *Szentkultusz és személynévadás Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2021, 94.

⁵ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 121.

⁶ Slíz Mariann: *Szentkultusz és személynévadás Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2021, 94.

nagyon hamar népszerűvé vált az otthonául szolgáló Német Császárságban, illetve szülőföldjén is, ez teljesen logikus. Ahhoz, hogy a kontinens széltében-hosszában elterjedő kedveltségét megmagyarázzuk, már mélyebbre kell tekintenünk.

Idővel a krisztocentrikus szentségfelfogásnak sikerült gyökeret vernie a közfelfogásban, ami nem várt zsilipeket nyitott fel az Erzsébet-kultuszon. A koldulórendek által propagált evangéliumi életmodell, illetve a halál utáni csodák szerepének csökkenése a kanonizálásban a cselekedetekkel szemben sokakban kelthetett olyan benyomást, hogy a szentség esetében egy gondosan elsajátítandó vallási-morális normarendszerről van inkább szó, mint valamiféle misztikus-karizmatikus természetfeletti képességről. A szentség tanulhatóvá (!) vált ebben a korban, archetípusa pedig, legalábbis a nők számára, Szent Erzsébet lett. A 13. századi királyi-hercegi udvarok az ő követésére ösztönözték leányaikat, akik így a dinasztikus versengés legújabb eszközeivé váltak, ennek eredményeképpen nyolc hercegnő kanonizálódott Erzsébet után Közép-Kelet-Európa különböző országaiból, melyek mind hasonlítottak egymásra és legfőképp első modelljükre. Feléledt a „beata stirps” archaikus képzete, mely szerint a szentség a családban öröklődik. Ezen elképzelés a biológiai családfenntartásban elismert női szerephez kapcsolódott, azt egészítette ki spirituális dimenzióval.⁷

Visszakanyarodva kezdeti kérdésünkhöz, milyen felhasználásait találtuk az Erzsébet-kultusznak? Erzsébet népszerűsödésének első mozzanata és felhajtóereje kétségkívül a nép spontán szeretete és tisztelete volt, ahogy az a kor sok más szentje esetében is történt,⁸ a második az, mikor az elsőt kihasználva közeli és távoli rokonai egyaránt igyekeztek politikai tőkét kovácsolni alakjából, a harmadik pedig az, mikor Erzsébet vallási szemléletének asszimilálása a szent mélyebb megértése helyett/mellett annak klisévé tétele eredményezte, melyben a legerősebb faktor ismét a politikai-dinasztikus érdek volt. Így sikerült a tömeggyártás mintájává tenniük az egyik első olyan szentet, aki nem egy kivételes halott, hanem egy megbecsült hús-vér ember volt.

⁷ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 124 – 134.

⁸ Vauchez, André: Sfintul. In: Le Goff, Jacques (szerk.) – Ilinca, Ingrid; Cojocaru, Dragoş (ford.): *Omul medieval.* Editura Polirom, Bucureşti, 1999, 285 – 316, 306.

Mellékesen megjegyzendő, hogy a politikai kontamináció mértéke az erzsébeti mintára kanonizált hercegnők esetében egészen a paradoxonig nő: bár éppen közügyektől való elzártáguk és világi dolgokról való lemondásuk miatt látták őket alkamasabbaknak a férfiaknál a kegyes életvitelre, a már életükben őket övező vallásos tisztelet miatt gyakran nagyobb beleszólást kaptak a politikába, mint amilyenre az arisztokrata nőknek korábban lehetőségük lehetett, természetesen gyóntatóikkal együtt.⁹ Ezt a megállapítást nem a női közéleti szerepvállalás kritikájának szánom, amelyből amúgyis messzemenően keveset láthatunk az egész régiségben, hanem az evangéliumi életmodell morális tartalma és tényleges megvalósulása közötti diszkrepanciára szeretnék rávilágítani.

Vox populi. A leglényegesebb tényező nyomában:

Az eddigiekben igyekeztem a hivatalos körök viszonyulását bemutatni Erzsébethez szentté válásának hajnalán: az egyházi írókét, az uralkodói és főnemesi udvarokét. De ahogy már utaltam is rá, a szentasszony legelső tisztelői és kanonizációjának – nem feltétlenül tudatos – elindítói az egyszerű emberek voltak. A nép közül, alulról elinduló kanonizáció 13. századi sajátosság, melyhez a szentség demokratizálódása szükségeltetett, ahogy azt Vauchez is megállapítja, de emellett valami más is, ami már szintiszta történelmi indikátor, olyan tekintetben, hogy semmi köze nincs a szentség fogalmához (a hierofánia újfent az ember helyzetéről vall).

Peter Burke az európai népi kultúráról írt monográfiájában szembeállítja egymással a középkor és az újkor a társadalmi rétegek átjárhatósága szempontjából. Meglátása szerint a középkori nemesség és papság, még az uralkodóosztály is, résztvett a népi kultúrában, ott találjuk őket a farsangokon és a búcsúkon, ezzel szemben a kora újkor a tagoltság jellemzi: az alsó társadalmi csoport nem részese a hivatalos kultúrának, az ún. nagyhagyománynak, mely az iskolákban és egyetemeken sajátítható el latinul vagy legalábbis irodalmi nyelvváltozatban, mely a dialektust beszélő nép számára ugyanolyan elérhetetlen, mint az előbbi. A felső társadalmi csoport ismeri a kishagyományt, hiszen beszéli annak nyelvét is, viszont nem veszik komolyan ezt

⁹ Klaniczay Gábor: A koldulórendek és az egyház. In: Uő (szerk.): *Európa ezer éve. A középkor – II. kötet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 9 – 22, 20.

a kultúrát, ami számukra pusztán szórakozás és babonáság.¹⁰ Ebből világosan kitűnik, miért érdemelt több hitelt a nép szava

Erzsébet korában, mint néhány századdal később. A kora újkori hívőtől az is eltávolította a szent asszonyt, hogy valószínűleg már kevésbé érezhette magához olyan közel állónak, mint a középkoriak.

Ez az attitűd, a nagyhagyomány egyedurialma azt is eredményezte, hogy nemigen vannak forrásaink a nép viszonyulásáról Erzsébettel, vagy úgy általában bármivel szemben. Leginkább közvetett nyomokból és elejtett utalásokból következtethetünk. Egy dolog azonban biztosnak látszik: ami kevésbé kutatható általános szempontból, ott a női részvételt mikroszkóppal kell keresnünk. Ismét Burke-höz fordulva: „A nők kultúrája olyan helyet foglal el a népi kultúrában, mint a népi kultúra a kultúra egészében. Könnyebb negatív definíciót adni róla, mint megmondani, hogy mi is az.”¹¹ Ennek tudható be, hogy az alábbi szövegelemzésben is csak nőkről író férfiszerzők szerepelnek, akik néha kimondottan a nőket célozzák írásukkal, ezek általában az olyan kimenetelű szövegek, melyekkel a korabeli nők valószínűleg a legkevésbé tudtak

Azt a keveset, amit mégis csak tudhatunk a nép érzés- és gondolatvilágáról, természetesen nem máshonnan, hanem hivatalos egyházi forrásokból, és természetesen az ilyen szempontból még kevésbé duális középkorból tudjuk, a szenttéavatási perhez gyűjtött tanúvallomásokból. Két évvel a hercegnő halála után a helyi klerikális előjárókkal kiegészült vatikáni küldöttség 600 tanút hallgatott ki, melynek eredményeképp az egyévvvel korábbi csodajegyzék megduplázódott, immár 106 mirákulumot számlálva. A zárándokok pontos adataival rögzített elbeszélések éppúgy betekintést engednek a korabeli orvosi ismeretek és hiedelmek világába, mint a helyi közösség népi vallásosságába. A későbbi hivatásos hagiográfusok előszeretettel használják fel a dokumentumot, melynek népszerűségéről tanúskodik kéziratossága.¹²

¹⁰ Burke, Peter – Bérczes Tibor et al (ford.): *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó, Budapest, 1991, 40 – 5.

¹¹ Uo., 68.

¹² Paul Gerhard Schmidt – Sarbak Gábor (ford.): Szent Erzsébet életére és szenttéavatására vonatkozó korabeli források. In: J. Horváth Tamás (szerk.) – Szabó Irén (szerk.): *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 11 – 22.

Egy másik nyom a középkori Magyarország személynév korpuszaiban található, melyek tanulsága szerint a korabeli legelterjedtebb női név az Erzsébet, a második pedig a Margit volt, egyaránt előfordulva minden társadalmi rétegben.¹³ Bár itt nem zárhatjuk ki teljes bizonyossággal az evangéliumi Erzsébet, illetve Antiochiai Margit hatását sem, azonban éppen ennek a két névnek a korrelációja az előzmények ismeretével együtt erősen azt sugallja, hogy az Árpádok két nagy nőszentje indította el a névdivatot, ami a két szent magas népszerűségét mutatja a magyar nép körében.

Ha ugyanezeket a változókat a kora újkori korpuszokban vizsgáljuk, a Margitok viszonylagos megfoghatóságát látjuk, az Erzsébet név viszont nemcsak hogy megőrzi országos népszerűségét, de még a protestánsoknál is a hat leggyakoribb női név egyike. Itt valószínűleg már több érdemet kell juttatnunk Keresztelő Szent János anyjának, de nemcsak. Amint Slíz rávilágít: a török háborúk kontextusában „a szegények gyámolítójaként, betegek ápolójaként, számos kórház névadójaként a szent voltát elutasító protestánsok számára is elfogadható példakép lehetett.”

A magyar szájhagyományban kevés a széleskörben elterjedt Erzsébet-monda, ezek mindegyike a kultuszt kontinentális szinten is talán a leginkább népszerűsítő 14. századi itáliai kultusból származik: a ruha- és rózsacsoda, illetve a leprosus-történet. Immár a szűzsé független motívummá válását jelzi a 19. századi népmonda, melyben a rózsacsoda Ferenc József császár és felesége, Sissi között játszódik le.¹⁴

Erzsébet Itáliában. A rózsák, a leprás, Jeanne d’Arc, a misztikus királynő és egyéb közhasznú mítoszok:

A szövegelemzés előtt még feltétlenül szükséges kitérnünk az itáliai kultuszra, ugyanis ennek szövegei a magyar szerzők számára is sok esetben forrásként szolgáltak. Erzsébet alakja Tübingia és Magyarország mellett itt volt a legnépszerűbb, hiszen idekerült a szentté avatáshoz szükséges minden dokumentum a Decretales miatt, a szentté avatás is az umbriai Perugiában

¹³ Slíz Mariann: *Szentkultusz és személynévadás Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2021, 98.

¹⁴ Magyar Zoltán: Népmondák Árpád-házi Szent Erzsébetéről. In: Gábor Csilla (szerk.) – Knecht Tamás (szerk.) – Tar Gabriella-Nóra (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar-német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*. Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2009, 195 – 204.

történt.¹⁵ A popularitásból nem következik a hitelesség igénye, ekkor épülnek be a kultuszba bizonyos történetek, melyek ma ennek legismertebb elemei, de a korai, hitelesnek elismert vitákból hiányoznak: a ruha- és a rózsacsoda, illetve a Mária-revelációk. Ezek háttérbe szorították élete eredeti jellegzetességeit, a legendát a 14. századi olasz vallásos ideálhoz alakították.^{16 17} Elképesztő paradoxonnal állunk szemben: Erzsébet életszentségét kortársai még nem érthették reformer volta miatt, a befogadáshoz szükséges háttérrel rendelkező későbbi generációk viszont már olyannyira integrálták saját koruk – általa is megalapozott – vallásosságába, hogy emiatt veszítették szem elől lényegét. A szomorú jelenséget részben indokolja, hogy Erzsébet egy átmeneti korban élt – a 12-13. század fordulóján a szentség spiritualizálódik, az illető személy társadalmi helyzete helyett életmódja és tettei, csodái helyett moralitása kerül előtérbe¹⁸, illetve a királyok és hercegek helyett a hercegnők válnak a dinasztiai szakrális alátámasztóivá¹⁹ –, s ezen belül ő maga is mozgatója volt bizonyos paradigmaváltásoknak, így élete számos területét a kettőségek, szinte már anakronizmusok árnyalják.

Ez a rendhagyó regionális kultusz önmagában egy monográfiát érdemelne. Ahogy Klaniczay Gábor mondja: „A 14. századi itáliai kultusza érdekes példázatot kínál arra, hogyan fordulhat akár saját ellentétébe egy kultusz vallási üzenete a helyszín oda-vissza változtatásával és persze az idő múlásával.”²⁰ Ez a folyamat a következő században vette kezdetét. A *sancta simplicitas* egyre kevésbé adott elégséges támaszt a közép-európai hercegnő-szentek jól megalapozott 13. századi hírnevének további ápolásához Itáliában, amihez nemcsak ferences és

¹⁵ Falvay Dávid: *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben. Santi dinastici ungheresi in codici italiani*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest, 2012, 20.

¹⁶ Uo., 27.

¹⁷ Uő: *Árpád-házi Szent Erzsébet 14. századi olasz nyelvű legendája*. Elérhetőség: https://www.insegnanet.elte.hu/articoli/arpad-hazi_szent_ersebet.htm#_edn1 (2024.10.30.)

¹⁸ Vauchez, André: Sfintul. In: Le Goff, Jacques (szerk.) – Ilinca, Ingrid; Cojocaru, Dragoș (ford.): *Omniul medieval*. Editura Polirom, București, 1999, 285 – 316, 297.

¹⁹ Klaniczay Gábor: *Az uralkodó szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 170.

²⁰ Uo., 286.

domonkos rendi érdekek fűződtek, de az Anjouk dinasztikus politikájának is fontos eleme volt, mellyel igyekeztek a frissen megszerzett Magyar Királysághoz csatolni magukat kulturális-történelmi szálakkal is.²¹ Itt tetten érhetjük azt az önironikus mozzanatot, mikor a kanonizációt mozgató dinasztikus törekvések túlélnek magát a dinasztiát is, majd egy másik uralkodóház hasznosítja őket.

A kultuszt korszerűsíteni kellett, ezért írják bele a rendkívül hálás ikonográfiai motívumnak bizonyuló rózsacsodát, ami visszakerülve német és magyar földre szintén közkedvelt lesz. Megjelenése az alábbiakban tárgyalandó női misztikusok kultuszával függ össze, ahol a rózsa a csoda és a misztikus erotizmus virágaként válik ismertté. A kultusz regionális változatainak sokszínűségéről tanúskodik, hogy a német nyelvű legendákban a rózsacsoda a wartburgi udvarban történik meg, a toszkán ferences előzményeket folytató magyar változatok pedig a magyar királyi udvarhoz kötik az eseményt.²² Szintén itáliai eredetű az elhíresült epizód, mikor a hitvesi ágyba fektetett leprás szenvedő Krisztussá változik az őrző Lajos előtt.

Egy másik új elem, ami egyszerre hierofánia és a történelmi pillanat lenyomata az első hierofánián, a női misztikusság. A már idézett kultúratudós, Burke a női kultúráról mint hiányról beszélve kiemeli, hogy a „vallás, különösen annak eksztatikus formája egyfajta önkifejezési lehetőséget kínált a nőknek”.²³ Ezt az önkifejezést az első generációs Erzsébet-kultusz sokkal inkább krisztuskövető felebaráti szolgálataiban és apostoli szegénységében láthatta, esetleg félig odaköltött aszkézisében, mely által még a korábbi szentideálhoz akarták kapcsolni, de Mária-revelációkról és próféciaokról nem is álmodtak. Ez a százévvvel későbbi igényekre adott válasz volt, mely valóban nagyon specifikusan a nők vallási attribútuma lett, így már-már automatikusan odakíváncozott az egyik legnagyobb hatású nőszent legendáiba is. A 14 – 15. század folyamán Erzsébet és Szűz Mária társalgásának olasz és francia földön született jelenetét lefordítják spanyolra, katalánra, angolra, töredékei a magyar kódexekbe is visszajutnak. De még innen is volt tovább: a százéves háború végén Jeanne d’Arc rehabilitációs perében is hivatkoznak Erzsébet

²¹ Uő: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 287 – 8.

²² Géczi János: *A rózsa és jelképei III. A reneszánsz*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011, 30.

²³ Burke, Peter – Bérczes Tibor et al (ford.): *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó, Budapest, 1991, 69.

revelációira.²⁴ Asszonyszentünk, miután kultuszát politikai tőkeként használták gyermekei, rokonai, férje rokonai, ezek leszármazottai, a ferences és domonkos rend, az Anjouk mint a legeslő idegenek a magyar trónon, végül egy utólagosan hozzácsatolt és tőle szerepidegen motívum révén hivatkozási alap lett az Angol és Francia Királyság konfliktussorozatának legnépszerűbb részkérdésében. A tény, hogy bár Nyugat-Európában voltak nála frissebben kanonizált, valóban misztikus nőszentek, mégis rá is tettek utalást, töretlen népszerűségét mutatja.

Ahogy már utaltam rá, a kor szellemi mozgásait nézve szükségszerű lépésnek tűnik, hogy Erzsébet alakjához hozzákapcsolták a misztikát. A középkor végén a női szentség ideál a misztikus szent; a ferencesek ezt propagálták a lelki vezetésük alá tartozó nők körében.²⁵ Ehhez persze jó példaképet tudtak faragni Erzsébetből is. Az irányzat egyik aspektusa kimondottan testhezálló számára, a közvetítő szerep: a misztikusok „a kor problémákkal küzdő egyháza által nyújtott közvetítést kikapcsolva személyes kapcsolatba léptek Istennel”.²⁶ Erzsébet evangéliumi életszentsége ehhez nagyban hasonlított, csak nem a szavak által teremtett világ, hanem a szavak helyetti tettek révén. Krisztocentrikus életmódjával ő is a liturgikus formákat megkerülve igyekezett a formális egyház nélküli őskereszténység normáiba belehelyezkedni. Így lett ő az egyik első szent, aki – Vauchez distinkcióját követve – már nem egy csodatévő halott vagy ereklje volt (a kultusz szoros lokalizáltsága),²⁷ hanem egy cselekvő személy. De a két szentségmodell egyenesei több ponton nem metszik egymást. Az evangéliumi életmodell alapelve, ami végsősoron annyira népszerűvé tette egész Európában s ami laikus szentjeit is életre hívta, a demokratikusság volt, ezzel szemben a misztikusság sosem lett a tömegek irányzata, mivel egy szűk egyházi és politikai elitet célzott. Részben ezzel függhet össze az is, hogy a késő középkori Magyarországon

²⁴ Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 291 – 2.

²⁵ Korondi Ágnes: Misztikus szentség a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomban. In: Papp Kinga (szerk.): „... sok punctumocskáknak összevetőtt láncá avagy kötele”. *Egyetemi Füzetek* 29. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2016, 11 – 36, 13.

²⁶ Uo., 13.

²⁷ Vauchez, André: Sfintul. In: Le Goff, Jacques (szerk.) – Ilinca, Ingrid; Cojocaru, Dragoș (ford.): *Omul medieval*. Editura Polirom, București, 1999, 285 – 316, 304.

az ilyen jellegű szentek népszerűsége kevésbé mutatható ki.²⁸ A magyar Erzsébet-legendákban felbukkanó misztikus epizódok sokkal inkább azzal magyarázhatók, hogy a már régóta bebetonozott pozíciójú szent alakján alkalmilag megtelepedtek múlandó divatok különös viseletei.

Visszatérve Itáliába: az itteni misztikus-irányzat tartósabbnak bizonyult az Erzsébet-irodalomban. Paradox módon ezekben a szövegekben a hangsúly áttevődik a tartománygrófné tetteiről a csodáira, ezzel a lépésükkel a szerzők visszaírják Erzsébetet abba a középkori hagyományba, abba a statikus és elérhetetlen szentségmodellbe, amit Ferencel és Domonkossal együtt elsőként ő tört meg. Emlékezzünk vissza, első generációs hagiográfusai az aszkéták sorába akarták beerőltetni őt, ez legalább a személyes cselekvéseire irányult. A második generáció már bőven a mitizálás szakaszában jár, Schmidt a toszkán életrajzban jelöli meg azt a pontot, ahol az Erzsébet-életrajz Erzsébet-legendává vált.²⁹

Mindezek mellett Itáliában fedezik fel újra Erzsébet, majd Margit magas származását, s hangsúlyozzák azt olyannyira, mint az első generációs hagiográfusok. Ekkortól válik az ikonográfiájuk hangsúlyos elemévé az uralkodói jelvény: „Erzsébet és Margit itáliai szentképeire majdnem mindenütt felkerült az, amitől életükben a leginkább szabadulni igyekeztek: a királynői korona.”³⁰ A bájos dichotómia volt az alapja az Erzsébettel kezdetét vevő szent hercegnő-divatnak, s egyben egy kijózanító igazságot is hordoz: habár az evangéliumi életmodell az egyenlőséget, az univerzalizált normákat és Krisztus közelségét hirdette, egészen baloldali gondolat volt a maga nemében és a kor keretei között, úgynevezett laikus szentjei mégis elsősorban a koronás családfák szép virágai közül kerültek ki.

Miután igyekeztem körüljárni az Erzsébet-kanonizáció első évtizedeit minél több irányból, most áttérek a konkrét szövegelemzésre a szoros olvasás módszerével, melytől rálátást remélek a kora újkori Erzsébet-képre. Életútja alapján valamelyes kronológiát felállítva csoportosítottam a

²⁸ Korondi Ágnes: Misztikus szentség a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomban. In: Papp Kinga (szerk.): „... sok punctumocskáknak összevetött láncá avagy kötele”. *Egyetemi Füzetek* 29. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2016, 11 – 36, 13 – 4.

²⁹ Paul Gerhard Schmidt – Sarbak Gábor (ford.): Szent Erzsébet életére és szenttéavatására vonatkozó korabeli források. In: J. Horváth Tamás (szerk.) – Szabó Irén (szerk.): *Magyarország virága. 13. századi források Árpádházi Szent Erzsébet életéről*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 11 – 22, 22.

³⁰ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek* 137. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 298.

prédikációkat (noha nem mindegyik emlékezik meg konkrétan róla, viszont tematikájuk releváns a hercegnő kora újkori recepcióját nézve). Az azonos problémakörbe tartozó írások sorrendjéről keletkezésük ideje dönt.

A keresztyén leány. Mi a böcsületes benne?:

Mindközül a legkorábbiak Temesvári Pelbárt szövegei, aki mondhatni szimbolikus jelentőséggel a 16. század első éveiben halt meg. Szent Erzsébet legendáját röviden összefoglaló prédikációjában célirányosan özvegyeknek beszél egy özvegyről, de néhány gondolata a hajadonok intését is célozza. Mint például: „a szüzesség dicsfénye nem illeti meg azt a szüzet, akinek szándékában van férjhez menni a maga idején, még ha közben meghal is szüzessége állapotában”.³¹ Ez a korlátozás a lányok pszichés manipulálását célozza. A gondolatot a fizikai-biológiai körülmények fölé, a képzeletet a valóságos fölé emeli, ezáltal nemcsak a diskurzust viszi át a fantasztikus és a transzcendens síkjára, de egyúttal – habár fordított irányban – ugyanazt a stratégiát alkalmazza, mint korábban Erzsébet legendaírói, akik sokízben mentegették a szent asszony házasságkötését azzal, hogy az teljesen akarata ellen történt, illetve hogy Istent jobban szerette a férjénél. Így ő Temesvári mércéjének is eleget tett volna, sőt paradox módon még férjhezmenetele után is teljesítette volna a gondolati kíváncsalmat. Ez a példa már jól szemlélteti a nagy ellentmondást, mely a modernség előtti társadalmakat feszítette: a házasság az egyház szerint szentség, a világiak szemében elvárás, mégis megvetendő, még a gondolata is kerülendő. Mindez azért, mert a házasság intézménye egy kompromisszum az egyház ideái és a gyakorlati élet között, melyet minden emberi tulajdonság előtt legfőképp a natalitás indokolt. A kompromisszum évezredek távon is működőképesnek bizonyult, azonban ideológiailag lehetetlen volt tökéletesen integrálni, ami a fentiekhez hasonló fonák helyzetek tömkelegét vonta maga után. Erzsébet története épp azt mutatja meg, hogyan szennyezi be az egyén szellemi reputációját az intézményesített, szakralizált és dinasztikus házasság, amit egyébként mindenki áldásosnak, sőt sorsszerűnek tekint a környezetében.

³¹ Temesvári Pelbárt – V. Kovács Sándor (szerk.) – Vida Tivadar (ford.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Békéscsaba, 1982, 202. Illetve az ELTE online publikációjában lásd: https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=201_208_Erzsebet (2024.10.30.)

Temesvári másik figyelemfelkeltő megnyilatkozását műve végén olvashatjuk: „az áldott Jézus megmutatta, hogy menyasszonya, Szent Erzsébet nagy lesz érdemeiben és jutalmában”.³² Itt elsősorban a szóhasználatra érdemes figyelni, ugyanis Krisztus menyasszonyaként nem sokszor hivatkoznak rá a legendaírók. Valószínűleg nem érezték megfelelőnek ezt a leginkább apák attribútumául szolgáló leírást egy özvegy édesanya számára, aki csak rövid élete kései szakaszában vált a harmadrend tagjává, illetve számukra az asszony más minőségei lényegesebbek voltak, hiszen éppen ezekben rejlett újdonsága az addig kanonizált szentekhez képest. A tény, hogy kései utódjuk mégis így hivatkozik Erzsébetre, két dolgot jelenthet. Egyrészt azt, hogy nem észlel különbséget közte és a szent szüzek között. Erzsébet-prédikációját végigolvasva, melyben részletesen méltatja rendhagyó özvegyi magatartását, naivság lenne ezt hinnünk. Másrészt pedig azt, hogy az ő szemében Lajos tartománygróf özvegye elérte az előbbieken tárgyalt, afféle lelki szüzességet, így egyszintre emelkedett Krisztus jegyeseivel. Figyelemreméltó, habár a prédikációkban sajnos mindvégig reflektálatlan marad, hogy Erzsébetnek mindezt úgy sikerült elérnie, hogy közben tetteiben elrugaszkodott a passzív női ideáltól, attól, amit akkoriban alapvetően asszonyi szemérmességként értelmeztek.

A női élet különböző szakaszainak distinkciói roppant fontosak. A dolgozatom címéről választott, az *Érdy-kóde*xből kiragadott passzus igencsak érzékletes ezzel kapcsolatban: „Az harmadik életének szerében”. Erzsébet életútja valóban olyan, mintha három különböző megdicsőülés története volna: egy szüzé, egy asszonyé és egy özvegyé. A két Klaniczay az erzsébeti szent hercegnő-politika mentén kanonizált nők kapcsán említi, hogy mindhárom kategória képviselői megtalálhatóak közöttük. Kiemelik, hogy az antikvitásra visszamenő keresztény tradíció szerint e háromféle státus nagy különbséget jelentett a nők vallási érényességében, viszont ezekben a 13. századi kultuszokban rendhagyó módon egészen érdektelen tényezőnek tűnnek, a két leghamarabb kanonizálódó hölgy, Erzsébet és Hedvig, egyaránt férjezettek, akik megözvegyülésük után se vonulnak kolostorba.³³ Ez egy igen szép mementója a

³² Temesvári Pelbárt – V. Kovács Sándor (szerk.) – Vida Tivadar (ford.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Békéscsaba, 1982, 208.

³³ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 115 – 6.

szentszék kérészetű, de lehengető nyitottságának a Szent Ferenc és Szent Domonkos által megalapozott laikus szentség felé.

A következő vizsgált szöveg a mohácsi vész évére datálódik, az *Érdy-kódex*ben található, Erzsébet-legenda prédikációs szándékkal és kiszólásokkal. Az Erzsébet tisztasága tekintetében valott nézetei az előbbiekben felvázolt legendairók-Temesvári vonalba helyezik a Karthauzi Névtelent, ő is a külső körülmények elé helyezi az érzés- és gondolatvilágot: „szerzetét szüzességről házasságra változtatta volna Úristennek akaratjából, nem változtató el ő szívének-lelkének áhítatosságát.”³⁴ Szavai azonban nyilvánvalóan nem azonosak Temesvári passzusával, az áhítatosság egy jóval tágabban értelmezhető fogalom, számára Erzsébet szüzessége elveszett, azt nem próbálja a lelki szüzességgel menteni, hanem más hitbeli erénnyel ellensúlyozza. Az isten általi eleve elrendeltség szintén sűrűn előfordul a királylány hagiográfiájában. Az indirekt állítás, miszerint a nő nem lett kevesebb a tisztasága elvesztésével, hanem belső lényegében ugyanaz maradt, egy szép és a korban rendkívül ritka gondolat.

Az eddigiekben tehát nem sok különbség mutatkozott a a 15. század második felének és a 16. század első felének Erzsébet-képe között. Pár évtizeddel később Pázmány Péter külön prédikációt szentel a keresztyén leány nevelésének. Nézzük részletesebben: „sokkal rútabb a fajtalanság asszonyban, hogysen a férfiban. A férfiban sok jóságok lehetnek, úgymint: vitézség, okosság, tudomány, mesterség, igazság, tiszta élet. Ezek közül ha egyben megfogytatkozik is, csak légyen a többiben tekintetes: tűrhető. Az asszonyemberben pedig a tiszta szemérmesség oly szükséges, hogy bár se szép, se gazdag, se gondviselő ne légyen; böcsületessé teszi őtet a tisztaság. De ha e nélkül találtatik; nincsen semmi böcsületes benne.”³⁵ Ez a felfogás teljesen ellentmond Erzsébet és az ő nyomán kanonizált hercegnék, királynék életpéldájának, ami egyúttal azt is

³⁴ Az *Érdy-kódex*nek több internetes kiadása van, ezek közül az ELTE által jegyzett a legszakyszerűbb (<https://sermones.elte.hu/erdy/>), viszont sajnos csak a szöveg első oldaláról készült felvétel elérhető jelenleg. A szintén az ELTE által jegyzett *Szöveggyűjtemény*ben szereplő Erzsébet-legenda nem teljes (https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=403_406_Dicsoseges_Szent_Erzsebet). A MEK-es kiadás teljes és egészében elérhető, így a továbbiakban erre hivatkozom: <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html> (2024.10.30.)

³⁵ Pázmány Péter – Tarnóc Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 349.

jelenti, hogy izolált példájuk még ennyi századdal később sem volt képes igazán gyökeret verni a kanonikus gondolkodásban. Afféle gömbvillámként tekinthettek Erzsébetre a korabeliek, de példája sosem adott okot nekik arra, hogy a mindennapi asszonyokról is bármi hasonló potenciált feltételezzenek. Így ők maguk is akadályai lettek annak, hogy a nők követhessék Erzsébet példáját, noha a szószékekről pontosan ezt prédikálták. A püspök itt nemcsak a hagiográfusokkal fordul szembe, de a szentszék IX. Gergely – III. Ince korabeli laikus szentség politikájával is, mely készségesen ültetett a mennyei udvartartásba házas asszonyokat.³⁶

Pázmány néhány sztereotipikus tulajdonságot kapcsol mindkét nemhez. Ha megfigyeljük, ezek már azt is kijelölik, milyen típusú szentté válhat egy férfi, illetve egy nő. A férfinak lehetősége van hőstettek végrehajtására vagy egyháztanítói munkák örökölt hagyására, emellett lehet tisztaéletű remete vagy szerzetes, de nem feltétlenül szükséges. Az ő hat erényével szemben a nőhöz négy társul, s amint kiderül, ezekből is csak egy igazán lényeges. Egyetlen útja az oltárképek felé a megfellebbezhetetlen szemérmességen keresztül vezet. Ez az egy pedig rendkívül sebezhető: „Gyenge dolog, úgymond, az asszony tisztaságának híre: és mint a virág, kicsiny szelecskétül meghervad.”³⁷ Az első két erény, a szépség és a gazdagság igazából álerények, az egyház szemében a bűn forrásai. Pázmány mégis jótulajdonságként sorolja fel őket, ami az általános világi megítéléssel valóban meg is egyezett, de ismételten a kétpólusú ítéletrendszerre hívja fel a figyelmet: ami egy lányban kívánatos lehet a kérők számára, az a papság szemében megvetendő. Ilymódon ezekből semmilyen életszentséget nem eredeztethetünk (noha a természetes szépség úgy férfi-, mint nőszentek esetében sokszor a kiválasztottság egy korai tanújele a legendák szerint).

Tehát még egy lehetőségünk maradt a szemérmesség mellett: a gondviselés. Erzsébet egyik legrelevánsabb jellemzője, különösen asszonysága és özvegysége idején, az evangéliumi felebaráti szeretet legtisztább megnyilvánulása, mely őt a korábbi aszkétákkal szemben az új szentségesezmény egyik első képviselőjévé tette. Annak a tevékeny életvitelnek az alaptökéje, ami miatt annyira más és különleges volt ő az asszonyok között. Azonban Pázmány ezt sem érzi elég

³⁶ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 116.

³⁷ Pázmány Péter – Tarnóc Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 71.

jelentős tényezőnek a tisztasághoz képest. Ezzel a magatartásával megingatja a hagiográfusok nemzedékeinek és prédikátor elődjeinek munkásságát, akik azt bizonygatták, hogy Erzsébet elsődleges értelemben vett tisztaságát elvesztve is érdemes maradt, nagyrészen épp sokrétű gondviselő munkájának köszönhetően. Nyilván nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy ez egy általánosabb tematikájú prédikáció, így közvetlen reflexiót a korabeli Erzsébet-képről nem adhat, viszont arra rávilágít, hogy az általános világnézetet az egyéni példa nem alakította számottevően. Azt, hogy Pázmány mentális lexikonában Erzsébet alakja korántsem egy passzív műveltségelem volt, mi sem bizonyítja jobban, minthogy a *Kalauz* címlapmetszetén a nagy dinasztikus férfiszentek, István, Imre és László mellett ő szerepel negyedikként.³⁸

A 17-18. század fordulóján élt Illyés András legendáriumától már a középkorhoz hűségesebb Erzsébet-képet várunk el már csak műfajisága okán is, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az ő forrása a sokszorosan újraértelmezett olasz kultusz. Ennek ellenére az életút első szakaszát tárgyaló rész úgy tartalmában, mint motívumaiban hűségesebbnek bizonyul a korai vitákhoz. Megtaláljuk János apostol elnyerésének jelenetét, amiről az öt középkori forrásból négy hasonlóan beszámol: „Az isten úgy adá, hogy Erzsébet a’ Szent János Apostol, és Evangélista nevét találá venni: igen örüle azon, kérvén őtet, hogy őrizné-meg az ő tisztaságát.”³⁹

Utolsó vizsgált klerikusunk Hevenesi Gábor (művét latinul írta⁴⁰, ennek eredetijét megtekintettem, ezalapján a 20. századi fordítást elég pontosnak találtam az elemzéshez), az előbbi erdélyi püspök kortársa, aki *Régi magyar szentség* c. könyvében egybegyűjti 55 magyar szent és boldog summás életrajzát, művét hiánypótlónak szánja, ugyanis: „nincsen talán egyetlen ország sem, ahol az emberek annyira elfelejtették volna hazánk szentjeit, mint Magyarországon. Ezen nem is nagyon lehet csodálkozni: a sok tűz, pusztítás és rablás annyira eltörölte a régiek emlékeit, hogy csak sejtjük vagy csak szomszédbeli országok historikusaitól koldult felvilágosításokból olvassuk ki elődeink mivoltát”.⁴¹ Hevenesi meglehetősen prózai, de annál lényegesebb körülményt

³⁸ Bitskey István: „Erkölcsöknek tündöklő gyöngyszeme”. Szent Erzsébet a kora újkori magyar irodalomban. In: Gábor Csilla (szerk.) – Knecht Tamás (szerk.) – Tar Gabriella-Nóra (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*. Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2009, 9 – 17, 13.

³⁹ Illyés András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre*. Nagyszombat, 1743, 866.

⁴⁰ Gabriel Hevenesi: *Ungaricae Sanctitatis Indicia*. Nagyszombat, 1737.

⁴¹ Hevenesi Gábor – Sinkó Ferenc (ford.): *Régi Magyar szentség*. Új Ember Kiadóhivatal, Budapest, 1988, 22.

emel ki, amellyel mindeddig nem számoltunk Erzsébet recepciójának alakulástörténete kapcsán: a magyarországi források megsemmisülése. Ezen a ponton a szentéletrajzi mű részben kiválik az egyházi használatból, társadalmi-politikai törekvések eszköze lesz, melyek az idegen nagyhatalmak és a felekezeti konfliktusok által megosztott nemzettest⁴² konszolidálását célozzák történelmileg hiteles kulturális tőke kovácsolásával. A kötetkoncepció szerves része a politikai-dinasztikus kapcsolathálók felmutatása, melynek tagjai így egymás kultuszát is erősítik. Szent Erzsébet központi figurájához négy további nőalak kapcsolódik, mindannyiuk névleírásába belefoglaltatik, milyen kapcsolatban állnak vele. Az első Szent Hedvig, „Szent Erzsébet magyar királynő nagynénje”, aki házassága utolsó harminc évét férjével egyetértve önmegtartóztatásban élte le, illetve jelentős karitatív munkát folytatott,⁴³ mindkét motívum rokonítható unokahúga szellemiségével.

A második Szent Gertrúd szűz, „Szent Hedvignek, Magyarországi Szent Erzsébet nagynénjének leánya”, ezt a rokonsági szálát az író a történetben még egyszer kifejti,⁴⁴ ez és Erzsébet ereklyeként őrzött kendője⁴⁵ ismételten a genealógia, a rokoni nexusok jelentőségét hangsúlyozza, illetve még inkább rávilágít Erzsébet alakjának népszerűségére. A Hedvig által Gertrud számára alapított kolostor kapcsán azt találjuk, hogy „A kolostorban csakhamar számos gazdag és szent életű szűz gyűlt össze, akik nemzetségük fényét szent életük tündöklésével kettőztették.”⁴⁶

A harmadik nőrokon Szent Erzsébet, „Portugália magyar anyától született királynéja”, őt „azért számlálhatjuk Magyarország védőszentjeinek sorába, mert nagynénjének, András magyar király lányának emlékezetére kapta nevét a szent keresztségben.”⁴⁷ A vérségi kötelék mellett már a névadás is emeli türingiai Erzsébet nimbuszát. Feltehetőleg a névazonosság okán is a két asszony

⁴² Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon I. Századvég Kiadó, Budapest, 2018, 165.*

⁴³ Hevenesi Gábor – Sinkó Ferenc (ford.): *Régi Magyar szentség. Új Ember Kiadóhivatal, Budapest, 1988, 59 – 60.*

⁴⁴ Uo., 63.

⁴⁵ Uo., 64.

⁴⁶ Uo., 63.

⁴⁷ Uo., 67.

legendái annyira összemosódnak, hogy itt a portugál királynénak tulajdonítva olvashatjuk a rózsacsodát: „Amidőn egyszer elindult, hogy pénzt osszon szét közöttük, véletlenül szembejött vele királyi férje. Hogy rejtve maradjon előtte az alamizsna, télvíz idején rózsává változtatta a pénzt.”⁴⁸ Hasonló egybevágás, hogy portugáliai Erzsébet is csatlakozik a harmadrendhez férje halála után.⁴⁹

A negyedik Boldog Gertrud szűz, „Szent Erzsébet leánya”, akinek története az Erzsébet anyaságát tárgyaló fejezetben lesz releváns. Rajtuk kívül még két Boldog Erzsébet szűz, III. András, illetve V. István leánya kapcsán emeli ki a szerző a rokonságot, a második esetben már csak ezt a summás, de érzékletes utalást kapjuk: „aki a magyar szentek közt oly gyakori névre hallgatott”.⁵⁰ Érdekesség, hogy az Árpád-ház másik nagy nőszentjénél, Margitnál egy szó sem esik egyébként meglehetősen közeli rokonságáról a tartománygrófnéval. Arra spekulálhatunk, hogy őt önmagában is elég jelentős személynek tartotta az író. A következő nőszentek számára már ő a viszonyítási alap, például: „Boldog Kinga Boleslaw házastársa, szűz és Szent Margit nővére”.

Hasonló kanonizációs politikát Illyésnél is találunk, aki szintén legendagyűjteményt szerkesztett, így nála is kézenfekvő bemutatott szentjei kapcsolódási pontjainak feltárása. Ő is hozzákapcsolja Portugáliai Erzsébethez: „Az ő szülési életének jövőendő szentsége jelenségeért, nem az Anyja, vagy öreg Anyja nevére akarák őtet hivattatni: hanem ama nagy Turingia Aszszonyának, Második András Magyarok Királya leányának, Szent Erzsébet nevét adták neki a Kereszttségben.”⁵¹, illetve Hedvig lengyel királynéhoz: „Szent Hedvig Királyi nemzetével világos, de sokkal világosabb életének ártatlanságával, Szent Erzsébet Második András Magyar Ország Királya leányának nényétől született.”⁵² Ami sokkal érdekesebbé teszi Heveneséhez képest, az az, hogy ő Margittal is nexusba hozza: „Szent Margit Szűz, régi Dicsőséges Magyar Királyoktól

⁴⁸ Uo., 67.

⁴⁹ Uo., 68.

⁵⁰ Uo., 111.

⁵¹ Illyés András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre*. Nagyszombat, 1743, 1038.

⁵² Uo., 1039.

származott, kinek Attya Negyedik Béla, az öreg Attya Második András Király, Szent Erzsébetnek édes Attya volt.”⁵³

A keresztyén asszony. A nem kívánt harminc korona:

A házasság Erzsébet esetében nem pusztán az előző fejezetekben körvonalazódó ellenvetések miatt probléma. Temesvári azt írja: „még életében férjhez adta őt apja, de házasságában olyan fogadalmat tett, hogy férje esetleges halála után önmegtartóztató életet fog élni.”⁵⁴ A nő státuszát a korban bármilyen más tényező előtt elsősorban a férfiakhöz való viszonya határozza meg, egy nő mindig valakinek a lánya, felesége vagy özvegye.⁵⁵ Ezen a ponton tételeződik fel az egyik leg súlyosabb diszkrepancia az egész életút során női létforma és életszentség között, hiszen a hatalmi osztozkodásban éppen az Erzsébet tisztaság iránti vágyában kifejeződő, úgymond isteni jog látszik veszni az apaival és a matrimoniálissal szemben. A nő, aki elszenvetője, de nem cselekvője saját pozícióváltásának, mégis igyekszik önazonos maradni, s ezzel az isteni jognak érvényt szerezni, fogadalomtételle nemcsak az egyetlen lépés, amely az adott helyzetben még lehetőségében áll, de egyúttal szabad akarata artikulálása is. Ez a gesztus arra is irányul, hogy át- és visszavegye a hatalmat saját teste felett kétszeresen is: egyrészt újra nem házasodó özvegyként kiszabadulna a férfiak hatalmi körforgásából, másrészt az önmegtartóztatás, nem csupán az itt releváns szexuális értelemben, mindig a saját test, az evolúciós ösztönök és a fizikai-biológiai szükségletek feletti győzelem. Erzsébet tehát már akkor megelőlegezi elszakadását a társadalmi normák és halandó teste korlátozásaitól, mikor látszólag sikeresen integrálják őt egy olyan életformába, ahonnan nem vezetett út az oltárképek felé.

A Karthauzi Névtelen indoklása a hercegnő házasságáról sokkal általánosabb: „Nem bűnnek gyönyörűségéért, de az királyi magzatosságának nyomdokáért es az harminc dicsőséges koronának méltóságáért, kit az jó es igaz házasságban jámborul es törvény szerint élőknék szerzett

⁵³ Uo., 971.

⁵⁴ Temesvári Pelbárt – V. Kovács Sándor (szerk.) – Vida Tivadar (ford.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Békéscsaba, 1982, 204.

⁵⁵ Klapisch-Zuber, Christiane: Femeile și familia. In: Le Goff, Jacques (szerk.) – Ilinca, Ingrid; Cojocaru, Dragoș (ford.): *Omul medieval*. București, Editura Polirom, 1999, 261 – 284, 263.

Úristen.”⁵⁶ Az Erzsébet korabeli mentalitás kontextusában az ismeretlen barát éppen a szentasszony ellen dolgozik, noha akaratlanul is, hiszen a középkorban a gyermekek világrahozása önmagában nem érték, csak a keresztényi nevelés teheti azzá, de a kicsinyek önmagukban inkább a bűn forrásai, hiszen elvonják az anyát az áhítatosságtól.⁵⁷

A házasoknak ígért harminc mennyei korona már egy jóval lelkibb természetű célkitűzés, viszont még mindig jóval elmarad a szentek érdemei mögött. Már szó esett a nők erényeinek rangsorolásáról családi állapotuk függvényében. A XII. századi *Speculum virginum*a százszoros, hatvanszoros, harmincszoros termés bibliai hasonlatával (Mt 13:8, Mk 4:8) jellemezte a különbséget szüzek, özvegyek és férjes asszonyok lehetséges érdemei között.⁵⁸ Az értékítéletek éles szembeállítása jól tükrözi, mennyire elképzelhetetlen volt a kor felfogásában a férjezett nők magasabb kegyelmi állapotba jutása.

A továbbiakban az Érdy-kódex legendája visszatér a középkori forrásokhoz, megtaláljuk az elhíresült jelenetet, melyben Lajos előtt szenvedő Krisztussá változik az Erzsébet által ágyába fektetett leprás.⁵⁹ Ez a jelenet kapcsolja talán a leginkább Erzsébetet korának új, evangéliumi szentségisményéhez⁶⁰, emellett a Karthauzi Lajos szempontjából is meghatározóként írja le a jelenetet. Ekkor szembesül felesége rendkívüliségével, „szent asszon feleségétől meg azonképpen bocsánatot kére nagy sírván, es áldomást ada önéki mindenre szabadon munkálkodni.”⁶¹ A továbbiakban az uralkodó tehát nem szándékos akadályként tételeződik fel az életszentségben, de a tény, hogy elméletileg még mindig tőle függnék Erzsébet jogai és kötelezettségei, hátráltatja a lelki tökéletesség elérését. A jelenet mélyebb értelmezést kíván. Azt már megtudtuk, hogy az itáliai szerzők kreativitásának köszönhetjük s így nem képezi részét a hitelesnek elismert forrásoknak. Német nyelvterületen már az első generációs hagiográfusok igyekeztek Erzsébet nimbuszát a

⁵⁶ <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html> (2024.10.30.)

⁵⁷ Sahar, Shulamith: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 138-140.

⁵⁸ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 115.

⁵⁹ <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html>

⁶⁰ Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet legendái. *Vigilia*, 2007. 72. évf. 7. sz. 482 – 489, 488.

⁶¹ <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html>

férjére is kiterjeszteni,⁶² ez a törekvés az időben és térben tőle távol levő kora újkori magyar szerzőket sosem jellemezte, ahogy az itáliai jelenet se tünteti fel őt hízelgő színekben. Sőt, motívumait kibontva Lajos férji státuszának megsemmisülése játszódik le előttünk. Ugyanis ez a jelenet már a misztikus női vallásosság azon korában íródott, mikor a Krisztus iránti transzcendens vonzódás egészen testi aspektusokat öltött. A történet egy másik közismert változatában a méltatlankodó férj előtt a leprásból átváltozott Krisztus a vele való szerelmi kapcsolat makulátlanságára utaló rózsacsodával veszi elejét a vádaskodásnak. Klaniczay kommentárját idézve: „bonyolult és sikamlós gondolatok költöztek az Erzsébet-legendákba, és ez nagy változást jelent a négy ancilla ötven évvel korábbi elbeszélésének nemes egyszerűségéhez képest, ahol Krisztus mindössze annyit mondott Erzsébetnek: „Ha velem akarsz lenni, én is veled akarok lenni.”⁶³

Az aktuális vallási irányzaton túl egy sokkal mélyebben a szentség belső mivoltában gyökerező tényező is bukásra ítéli Lajost. Az evangéliumi életmodell jegyében Erzsébet feltűnően sokat tartózkodik mindenféle visszataszító betegek közelében, a kezével, ruhájával illeti őket. Ezen magatartását, ahogy Krisztus hasonló tetteit is, ugyanaz az univerzális mechanizmus magyarázza, amit Eliade így fogalmaz meg: „Ami „beszennyeződik”, vagyis „megszentelődik”, ontológiai rendszerként különül el mindattól, ami a profán szférához tartozik. Ily módon a szennyezett tárgyakhoz és lényekhez gyakorlatilag tilos profán módon közelíteni, akárcsak a kratofániákhoz és a hierofániákhoz.”⁶⁴ Lajos dühöngése és kardja (az erő, a királyi hatalom, a háború és ítélkezés fallikus szimbóluma)⁶⁵ kimeríti a profán közeledés fogalmát úgy a korban hangsúlyosan Krisztus-alteregónak tekintett leprás beteg, mint felesége irányában.

Annak érdekében, hogy Erzsébet alakját teljesen megszabadítsa a Lajos által jelentett kontaminációtól, a Karthauzi olyasmit tesz, amit a legendaírók közül még csak Voragine⁶⁶ lépett

⁶² Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 128.

⁶³ Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek.* Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 290.

⁶⁴ Eliade, Mircea – Sujtó László (ford.): *Vallástörténeti értekezés.* Helikon Kiadó, Budapest, 2014, 51 – 2.

⁶⁵ Pál József (szerk.) – Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár.* Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 198 – 9.

⁶⁶ J. Horváth Tamás (szerk.) – Szabó Irén (szerk.): *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről.* Szent István Társulat, Budapest, 2001, 268.

meg (ez a legenda már nem tartozik az első, hitelesnek elismert viták közé): Erzsébet maga küldi el férjét a keresztes hadjáratba, ahol életét veszti.⁶⁷ A tollforgatásban kitűnő Dietrich von Apolda egyenesen arról számol be, hogy Lajos titkolta felesége elől feltett szándékát, hogy az aggodalmaktól megkímélje,⁶⁸ a kora újkori recepció számára viszont előnyösebbnek látszott még ezzel is az asszony érdemeit növelni.

Mintha csak a Karthauzi gondolatait szőné tovább Pázmány Péter már idézett prédikációjában a leányok neveléséről: „a férfiak jó nevelése nagyrésze az asszonyoktól vagyon.”⁶⁹ Itt a püspök elsősorban az anyákra gondol, amint a kontextusból kiderül, de ide érthető az olyan házaspárok példája is, mint Lajos és Erzsébet Érdy-kódexbeli kapcsolata, amiben egy változás megy végbe: Lajos felesége egyre több rendhagyó tettének lesz szemtanúja, majd egy csodának is, melynek következtében önrendelkezési jogot ad neki, végül már tőle kér tanácsot az üdvös életre nézve s azt megfogadva hoz meg egy olyan horderejű döntést, mint a hadba vonulás. Maga Pázmány is döntőnek tartja az asszony neveltségét a párkapcsolat kimenetelét tekintően: „a szent házasság csendes állapota, a leányok nevelésén áll: mert a rosszul nevelt leány menyegzője holtig való galyiba.”⁷⁰

Illyés András ismét a házasságkötési körülmények felől próbálja megmagyarázni az ellentmondást: „Mikor immár illendő ideje volna, az ő Attyától András Királytól férjhez adaték, melly dolognak elsőben ellene monda, végezetre, hogy engedelmes légyen. Isten után, az Attyának, és Annyának akarattyára bizá magát, olyan igyekezettel, hogy az Isten szolgálattyára fiai legyenek, és nem hogy a' házasoknak gyönyörűségében részes legyen.”⁷¹ Az Érdy-kódexhez hasonlóan itt is a gyermekek vállalásával mentik a házasságot, ami nem a legkedvezőbb stratégia, amint már fennebb láthattuk, de behozza a keresztényi nevelést is, ami már sokkal inkább az. Illyés kortársa, Csúzy Zsigmond is szigorú intéssel él az anyák felé: „keresztényül szüllyék,

⁶⁷ <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html> (2024.10.30.)

⁶⁸ J. Horváth Tamás (szerk.) – Szabó Irén (szerk.): *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 324.

⁶⁹ Pázmány Péter – Tarnóc Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 339.

⁷⁰ Uo., 340.

⁷¹ Illyés András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre*. Nagyszombat, 1743, 866.

stekélletessen, és jól nevellyék magzattyokat”.⁷² A gyermeki engedelmesség megidézése egybevág a középkori legendákkal.

Újabb közös vonása velük, illetve Temesvári Pelbárttal, hogy megemlékezik az asszony fogadalmáról: „mihent férjhez méne, mingyárt fogadást tőn az Istennek, hogy ha tovább élne az ő férjénél, az után mind örökké meg-tartaná tisztaságát.”⁷³ A motívum a továbbiakban is sértetlenül öröklődik a kultuszban. Egy másik gondolata a Karthauzival is összekapcsolja őt: „És noha Ersébet meg változtatá állapotját, és módgyát életének, mind-az-által semmi változtatást nem tőn eltekéllett igyekezetiben”⁷⁴

Emellett a Karthauzival együtt megemlékezik Lajos jóváhagyásáról Erzsébet karitatív tevékenységére, de azt már nem kapcsolja a Jézus-jelenéshez: „Tudta mind ezeket a’ dolgokat az ő férje, de mivel ott jelen nem lehetett, foglatos lévén a’ Császár dolgaiban, szabadságot adott néki, hogy azokat cselekedgye.”⁷⁵ Abból, hogy ennek az indoklásnak előképe az általam vizsgált legendákban nincs, illetve szokatlanul gyakorlatias mivoltából arra gondolhatunk, hogy ez vagy Illyés saját betoldása, aki szükségesnek érezte a rendhagyó helyzetet megmagyarázni, vagy olasz forrásszövegei találmánya, melyek a kultusz későbbi állapotában keletkeztek.

A keresztyén anya. A megtagadott és visszafogadott gyermekek:

A summás és célzatos prédikációkba nem fér bele ez az életút egésze szempontjából kevésbé lényeges tényező, Illyés legendáriumuma viszont tud róla: „Szent Ersébet mikor gyermek szülése-után elsőbben a’ Templomba ment, nem pompás, és ékes ruhákba öltözött, a’ mint némely Aszszonyok szoktak cselekedni, hanem alacson ruhában a’ tőle született gyermekét a’ maga karjain tartván, az Istennek ajánlotta, egy szál gyertyával”.⁷⁶ Általában a középkori legendák is

⁷² Csúzy Zsigmond: *Evangeliumi trombita*. Pozsony, 1724, 351.

⁷³ Illyés András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre*. Nagyszombat, 1743, 866.

⁷⁴ Uo., 866.

⁷⁵ Uo., 867.

⁷⁶ Uo.

pusztán ezzel az egy jelenettel tudnak szolgálni a témában, kései utódjuk részleteiben is (egyszerű ruha, gyertya) hűségesebb átvétel.

Azt már említettem, hogy Erzsébet korában a gyerekek világrahozatala nem, csupán keresztény nevelésük válhat dícséretére egy anyának. Hasonló gondolatmenetet érvényesít Hevenesi is, de immár annak érdekében, hogy Erzsébet leányát, Gertrúdot kanonizálja: „Azt, hogy minemű életet élt mind gyermek, mind idős korában, se bővebben se rövidebben nem jellemezhetjük, mint ha elmondjuk, hogy Szent Erzsébet volt az anyja és oktatója, az a szent asszony, aki nem hagyta, hogy imádságban, az irgalmasság gyakorlásaiban, maga megvetésében bárki is túlszárnyalja”⁷⁷ Szent Erzsébet legendáiban soha nem emlékeznek erről a tanítói kvalitásáról gyermekeivel szemben (arra még elszórtan van utalás, hogy szolgálóinak jó példát mutatott saját tetteivel). Itt a leány érdemeinek növelése érdekében kell egy olyan aspektust kidomborítani, ami az anyára – ha hátrányosan nem is hatott volna – eredendően nem volt jellemző. Az ő erénye az volt, hogy nem törődött az evilági ügyekkel, így gyermekei nevelésével sem, özvegysége idején lemondott róluk minden világi ügygel együtt.

A keresztyén úrnő. Az elszenvedett korona:

A tartománygrófné alattvalóival szembeni magatartása éppen annyiszor volt hálálkodó magasztalás, mint haragvó vagy éppen kinevető értetlenség forrása. A kora újkori szövegek közül Illyés vitája emlékezik meg egy koldus ügyéről: „Egyszer a’ maga fejét egy betegnek fejéhez hajtotta, mely iszonyu bűdös vólt, és nem taláztatott, a’ ki azt el-szenvedte volna; mindaz-által ő annak a’ fejét meg nyirte, és meg mosta, mellyet látván a’ szolgálai, meg-nevették, és csufolták ötet; de ő mind el-szenvedte az Isten szeretetéért.”⁷⁸ A passzus filológiaiilag is visszaigazolja, hogy az erdélyi püspök itáliai forrásokból dolgozott, ugyanis a korai legendákat tekintve a *Legenda Aurea* szövege az első, melyben a szolgálók nevetik ki őt. A *Libellusban*, *Apolda* és *Caesarius* változataiban még az úrnő kacag felebaráti tettén háborgó alattvalóin, így egyszerű és nemes gesztussal fejezi ki viszonyulását hozzájuk, akik szívének kedvesek, de reformer, krisztocentrikus

⁷⁷ Hevenesi Gábor – Sinkó Ferenc (ford.): *Régi Magyar szentség*. Új Ember Kiadóhivatal, Budapest, 1988, 75.

⁷⁸ Illyés András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre*. Nagyszombat, 1743, 867.

életszentségét még nem érthetik. Nagy kár, hogy Voragine és Illyés munkáinak tanulsága alapján a későbbiekben ez a szignifikáns jelenet átváltozik az értetlenkedők gúnyolódó, megalázó kacajává.

Ha a kora újkori általános úr-szolga viszonyokról szeretnénk tájékozódni, az egyház szemléletének középpontjában a feudalizmus szellemiségével összhangban a patriarchális modellt találjuk, melyben a parancsolóknak szerető és gondoskodó atyákként kell viselkedniük, gyakori allúzió az újszövetségi római százados története, Temesvárinál és Pázmánynál is megtaláljuk. Utóbbi egy, a kor kontextusában felettébb érdekes és emancipatórikus gondolatot is leír, miszerint a szolgák nem természettel, csak szerencsével különböznek az uraktól.⁷⁹

Pázmány attitűdje prédikációjában mindvégig a már látott demokratizáló törekvéssel jellemezhető. Ha indirekten is, de kissé a középkor nagy dinasztikus szentjei ellen kell érvelnie, hiszen azt kell bizonyítania, az oltárok szárnyai az egyszerű emberek számára is nyitva állnak, „nincs oly kisdéd hivatal, melyben szentségre nem juthat az ember.”⁸⁰ A dinasztikus szentség eleinte az uralkodó szerepkörével állt szoros összefüggésben, mely legfeljebb a hercegekre terjedhetett ki. A ferences reform nyomán az új szakrális eszmény lemondást, önmegtagadást kér, ami az önérvényesítő, önmagában nemzeti szimbólumként működő uralkodó szerepével nem összeegyeztethető, ezért örökölték át a nők, akiknek szintén önmeghasonuláson kell átmenniük, meg kell tagadniuk rendi hovatartozásukat. Pázmány törekvése ebbe a tömegek felé nyitó, egyetemes értékeket hirdető hullámba illeszkedik, melynek célzatosságát jól indokolja a történelmi kontextus is: a katolikus hívek toborzása és megőrzése a folyamatos felekezeti konfliktusok közepette.

A keresztyén özvegy. Hány fillért ér?:

Kiemelten fontos ponthoz érkeztünk, ugyanis az özvegyiség a leggyakoribb kontextus, melyben a kora újkori prédikátorok Erzsébetet említik. Ez részben arra is magyarázattal szolgál, miért nem volt számukra olyan jelentős a férjes asszonyi volta és életszentsége közötti diszkrepancia, miért utaltak a hagiográfusoknál jóval kevesebbszer rá. Temesvári a két fillért

⁷⁹ Pázmány Péter – Tarnóc Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 134.

⁸⁰ Uo., 142.

bedobó özvegy evangéliumi példázatával kezdi Erzsébetnek szentelt művét, Pázmány *A keresztyén özvegyasszony tüköre* című prédikációjában Annát állítja példaképül. Mindebből arra következtethetünk, hogy az özvegy nő egy univerzális kategória: a krisztusi időkben is, Erzsébet korában is, Pelbárt korában is a szegénység, elesettség, gyámoltalanság, női sebezhetőség és státusztalanság metaforája.

A megidézett bibliai történet csak azért működhet, mert a főszereplője özvegyasszony. Egy özvegyembernek a kor szociopolitikai szemléletében sokkal inkább szégyenére válna, hogy nem képes magát eltartani. Itt az özvegy nő egy fogyatékkal élő, esetleg túl idős vagy túl fiatal személlyel lehetne helyettesíthető. Csakhogy ezen kategóriák közül az asszony az egyedüli, aki előtt nem áll valós fiziológiai akadály, hogy dolgozhasson. Az ő akadály a szociokulturális gyökerű, és a maga korában éppoly magától értetődő, mint a testileg tehetetlen személyek felmentése a munka alól. Szent Erzsébet épp azzal lesz olyan rendhagyó, hogy leleplezi ezt a mechanizmust, megmutatja, hogy ő hercegnőként, férjes asszonyként, majd özvegyként is egyaránt képes és akar látványos eredményekkel munkálkodni. Az evangéliumi történet egyrészt emancipatórikus, egy egyedülálló nő erőit állítja például. Másrészt viszont beépül a hagyományos, elnyomó világrendbe, annak szabályai alapján válik értelmezhetővé az özvegy áldozata. Ez az effektus Szent Erzsébet legendáiban is mindvégig jelentős erejű, specifikusan nőies karitatív tevékenységeinek értékét az sokszorozza meg, hogy cselekvőjük a szegény, kiszolgáltatott, „tehetetlen” özvegyasszony. Az a figura, aki – jórészt a Szentírás nyomán is – a segítségre szorulóknak emblematikus alakja, és egyáltalán nem a segítőké.

Temesvári szép szimbolikával kapcsolja össze a bibliai történetet Erzsébettel: „Először is azért, mert férjének halála után maga is özvegyi önmegtartóztatásban élt, és ezt szentül megtartotta. Másodszor azért, mert szerzetesi szegénységet fogadott, és meg is tartotta azt Szent Ferenc harmadrendjében élve. Harmadszor azért, mert a szolgálat áldozatául két fillért adott Istennek, mégpedig a lelkét is, a testét is, vagy önmagát és minden tulajdonát; tehát amije volt, mind Istennek adta.”⁸¹ Ezen a ponton örömmel konstatálhatjuk, hogy a kora újkori kultusz érzékelt a szent

⁸¹ Temesvári Pelbárt – V. Kovács Sándor (szerk.) – Vida Tivadar (ford.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Békéscsaba, 1982, 201.

asszony emberfeletti áldozatait, odaadását Isten felé, illetve ezt özvegyi státuszával és ebben tanúsított példás önmegtagadásával is valamiféle nexusba hozzák.

Mindezekből ne vonjunk le túl optimista következtetéseket az özvegyek általános megítélésére nézve. Úgy tűnik, az egyszeri pozitív példa, melynek lényege éppen az életszentség demokratizálása, a tömegek felé való nyitás volt, nem volt képes számottevően formálni az általános nézeteket. Temesvári nézetei szerint, melyek a község nézeteinek legfőbb kútfői voltak, az özvegység alapvetően a bűnbeesettség állapota: „általánosságban minden olyan férfit vagy nőt neveznek özvegynak, aki elvesztette a szüzességet, akár megengedett, akár tilos megsértésével, kivéve azonban, ha a házasság állapotában van. Jóllehet sajátosan azt mondjuk özvegynak, akinek a férje meghalt, mint ez nyilvánvaló Jeromos állításából.”⁸² Eddig talán azt feltételezhettük, hogyha a házasságkötés az életszentség egyik akadályaként artikulálódott, akkor a férj halála bizonyára egy lehetőség lesz a hitbeli tökéletesedésre, ám a kor erkölcsi normája még a logika törvényeinél is szorosabb. Az özvegy önhibáján kívül bekövetkezett özvegységében még hátrányosabb helyzetben találja magát, hiszen a Pelbárt féle értelemben vett, jóvátehetetlen özvegységét már nem menti többé a házasság. Ezt az állapotot csak úgy tudta volna elkerülni, ha még házastársa előtt meghal. A lesúlytó morál egyetlen pozitívuma, hogy nem diszkriminatív, mindkét nemet egyaránt köti.

Ezek után a prédikátor mentőövet nyújt az általa elsüllyesztett özvegyeknek néhány intelmmel, amiket betartva helyzetükhöz képest megőrizhetik erényességüket. A hat szabály közül kettő különösen releváns Erzsébet életútja szempontjából is, az egyik a tevékenysége, a másik az irgalmasságé, itt név szerint is utal az asszonyszentre: „Szent Erzsébet az irgalmasság valamennyi cselekedetét serényen gyakorolta. Ezért is mondogatta: mennyire jól megy a sorunk, hogy az Urat így fürdetjük és betakarjuk, tudniillik a szegényekben.”⁸³ A középkori legendákban is több helyen Erzsébetnek tulajdonított megnyilatkozás a reformer kultusz újabb lényeges elemét hordozza, az Úr és a képmására teremtetett ember meglátását a szenvedőben, a szegényben, a betegben.⁸⁴ Azonban éppen amiatt, hogy a passzus gyakran a történeti narratíva szerves részeként jelenik meg, nem ítéltjük meg teljes filológiai bizonyossággal, hogy Temesvári érzékelt-e és

⁸² Uo.

⁸³ <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html> (2024.10.30.)

⁸⁴ Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet legendái. *Vigilia*, 2007. 72. évf. 7. sz. 482 – 489, 488.

tudatosan utalt-e a koldulórendek által megalapozott ideára, vagy pusztán tétele illusztrálására emelte ki az életútból a számára releváns részt. Ez már beleveszik a spekuláció ingoványaiba.

Az *Érdy-kódex* intuitív megfogalmazása: „az harmadik életének szerében, azaz özvegységének regulájában”⁸⁵ felhívja figyelmünket Erzsébet életszakaszainak éles különbségeire, mintha három életet is végigélt volna, hiszen tökéletesen egyesítette magában a szűz, a férjes asszony és az özveg्य erényeit, mindhárom léthelyzetben felmutatta a buzgó hitélet lehetőségeit, noha ezen szituációk már önmagukban egyre jelentősebb nehézségekkel állították szembe, ahogy azt fennebb láthattuk. Éppen ez a sokszínűség az, ami általában a szentek életútjából hiányzik, nem véletlenül kategorizálhatók könnyűszerrel típusokba. A szent királyok vagy szűzek esetén például éppen a státusz- és/vagy életmódbeli állandóság az egyik alapvető szentségjegy. Erzsébet életszentsége ebből a szempontból is dinamizáló. Korábban egy fentről lefelé irányuló mozgást láthattunk nála, ugyanis a ferences lelkiségi reform jegyében a feudális piramis csúcsáról indulva nemcsak ő maga hajlott le egészen a kitaszítottakig (az érinthetetlen leprásokig), de a szentségeszményt is kiterjesztette a nemtelenek felé. Ezúttal egy vízszintes mozgás körvonalazódik, mikor főrendi státusza tengelyén éli meg sorra a kronologikusan következő életszakaszokat, s végülis ez vezet odáig, pontosabban özvegysége kiszolgáltatottsága, hogy valóban elveszítse rangját, elérje a szegénységet, amire mindig vágyott.

A Karthauzi szövegének további érdekessége, hogy prédikátor társaival ellentétben nem korholja és inti az özvegyeket, mint olyan személyeket, akik különösen ki vannak téve a vétkezés veszélyének. Nála az özvegység csupán abban az értelemben van jelen, amit szimbolikusan az evangéliumi két fillért adó özveg्य alakja is magába foglal: a sebezhetőség, a kiszolgáltatottság és magatehetetlenség állapotaként. Temesvári írása kapcsán is hasonló jelentésjegyekkel határoztuk meg az özveg्य univerzális kategóriáját, azonban az özvegyek szigorú megrovását is idéztem tőle a továbbiakban. A különbséget az ő és a Névtelen eljárása között a műfajiságban kell keresnünk, ugyanis a prédikációnak része a hallgatóság hathatós erkölcsi nevelése, míg a prédikációs célzatú legenda már átmeneti alkotás. A Karthauzi nem használta fel a stratégiát, amit hagiográfus elődjai

⁸⁵ <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html> (2024.10.30.)

néha igen, hogy Erzsébetet az özvegyiség lehetséges bűneinek elkerülőjeként magasztalja, ő csupán az özvegy reménytelen világi helyzetéből igyekezett szellemi előnyt kovácsolni.

Már a kultusz hűségesebb átörökítéséről tanúskodik a teljes lemondás jelenete, melyről rendhagyó módon mind az öt általam vizsgált középkori forrás is beszámol, ami rendkívüli fontosságát hangsúlyozza. Marburgi Konrád levelében ünnepélyes fogadalomtételről ír a templomban, a többi forrás már a szolgálók intimebb körébe helyezi a jelenetet, az özvegy imáira válaszként kapja kinyilatkoztatásszerűen a hajlandóságot, hogy lemondjon szeretteiről, javairól és az egész világról. A kódex ez utóbbiakat követi: „Annak okáért, hogy semmi gondja ne lenne ez világiakra, ő szent imádságában könyörge az ő édes Jézus Urának, hogy minden ez világi jókat megutálhatna; továbbá, hogy az ő magzatának emlékezeti és szerelme ő szívéből kitávoznék, es minden rajta lett bosszúságokat békességgel szenvedhetne.”⁸⁶ Összességében a Karthauzi özvegy Erzsébetje monumentális tragikus szobor lett, azonban elhanyagolta élete ezen szakaszában folytatott karitatív munkáját, így nem véletlen, hogy az egész szerkezet elveszítette az egyensúlyát.

Pázmány tematikus prédikációjában részletesen tájékozódhatunk az özvegyekre leselkedő veszedelmekről: „sokkal nagyobb szentség és tekéletesség kívántatik az özvegyasszonyban, hogysen a házasszemélyben, mert akinek ura vagyon, Isten és férje között megosztott: szolgálatot kétfelé kívánnak tőle.”⁸⁷ A megosztottság a tartománygrófné olyan alapvető léthelyzete, hogy mind az öt forrás leírja a jelenetet, mikor engedelmességi fogadalmat tesz Konrád mesternek férje jogainak csorbítása nélkül, ezután pedig sokszor olvashatunk Lajos kisebb-nagyobb engedményeiről, melyek lehetővé tették neje számára az adakozást, a vezeklést, a betegápolást. Kijelenthetjük, a megosztottság kívánalma félévezreddel később is érvényes volt, sőt minden asszony számára. Az özvegynek pedig nemcsak lehetőség, de egyenesen kötelezettség hajdani kettős szolgálata erejét maradéktalanul a régi-új, egységes cél felé fordítani. Ami Erzsébet életútjában annyira újszerű volt, lévén az első asszonyok között, akiket a kereszténység első

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Pázmány Péter – Tarnóc Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 67.

századai óta szentté avattak, az a kora újkorban már megszokott és elvárás. Kérdéses, hogy ebben mekkora szerep juthatott az ő példájának.

Már könnyebb dolgunk van, ha azt kell megítélnünk, milyen hatással volt Erzsébet példája az özvegyek autonómiájára. Semmilyenen. Bár elvárják tőlük az elkötelezett vallásos szolgálatot, tagadják önálló akaratuk és cselekvőképességük meglétét, így egyértelműen az önmegtagadó, aszketikus vallásosság modelljébe zárják be őket, nem hagynak nekik lehetőséget a felebaráti szolgálatra, a közösségi részvételre, amire Erzsébet életútja ösztönözné őket. Hiszen a kor egyházi retorikái a laudatio mellett erősen hangsúlyozzák az exemplum funkciót is, a movere, vagyis a példa követésére való buzdítás szükségességét.⁸⁸ Mégis az asszonyhíveknek lehetősége a példa követésére a gyakorlatban. A férjük halálán örülő özvegyekről azt mondja Pázmány: „ezek igen esze-fogyottak: mert ha amely hajónak elveszett kormányosa, nem szabados, hanem pusztá, és szelek hányására s habok rontására bízottat.”⁸⁹ Ezzel a kijelentéssel kereken tagadja azt az önrendelkezést, ami Erzsébetben tökéletesen megvolt, aki férje rokonai (mások szerint vazallusai) által kisemmizve és üldözve nemcsak hogy képes volt gondoskodni saját csekély szükségleteiről, illetve gyerekeiéről, míg le nem mondott róluk, de kétkezi munkájából a rászorulókat segítését is folytatta. Ekkorra Erzsébet már túl van minden: családi státuszát és társadalmi pozícióját egyaránt elvesztette, fogadalma elzárja őt egy új házasságtól, apja követének elutasításával pedig lemond régvolt magyar hercegnői rangjáról is, felégetve ezzel az utolsó hidat maga mögött. Mindezek után mutatkozhat meg életében először minden külső körülménytől mentesen egyedül tiszta akaraterejének és kitartásának nagysága.

Feltevésemet, hogy Erzsébet nem vált az egyházi gondolkodás tipikus özvegyalakjává, fenti megállapításaim mellett az is bizonyítja, hogy *A keresztyén özvegyasszony tükrében* pusztán egyszer említik, akkorsem özvegyisége, hanem vezeklési gyakorlata kapcsán: „Szent Erzsébetről, magyarországi király leányáról írja Surius, hogy esztendő-által minden pénteken, a hosszú böjtben pedig mindennap, sugárvesszőkkel szaggatta gyenge testét.”⁹⁰ Itt nem is fontos Pázmánynak

⁸⁸ Bitskey István: „Erkölcsöknek tündöklő gyöngyszeme”. Szent Erzsébet a kora újkor magyar irodalmában. In: Gábor Csilla (szerk.) – Knecht Tamás (szerk.) – Tar Gabriella-Nóra (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyarnémet kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*. Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2009, 9 – 17, 16.

⁸⁹ Pázmány Péter – Tarnóc Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 66.

⁹⁰ Uo., 72.

Erzsébet özvegyi minősége, általában beszél az igen jól tartott testről, mely makrancos paripaként leveti lovasát, a lelket. Közvetlenül Erzsébet után az apáca, Szent Margit példáját említi. A két nő között semmilyen minőségbeli különbséget nem tesz, csak aszketizmusuk kerül előtérbe. Számára csupán az releváns, hogy nők voltak, így nyomukba lépve a hallgatóság özvegyasszonyai is képesek lehetnek hasonló penitenciák megtartására.

Illyés András legendája, immár sokadszorra, alig felismerhető Erzsébet-képet tár elénk. Nem emlékezik meg Lajos maradványainak fogadásáról, melyről négy, se a gyermekekről való lemondásról, melyről mind az öt általam vizsgált első generációs forrás tud. Ezek a jelenetek nélkülözhetetlenek az eredeti Erzsébet-kultusz számára, hiszen itt szakítja el magát rituális keretek között szeretett férjétől, illetve gyermekeitől és a világtól, így visszamenőleg is feloldva az életszentség akadályaként felfogott házasságot, gyermekvállalást és társadalmi rangot. Emellett így tehet eleget a szentség egy általánosabb kritériumának, mely minden földi kötelék eltépésében, minden családi, társadalmi és gazdasági kapcsolat, törvény semmibe vételében, megcáfolásában áll.⁹¹ Illyésnél mindez elveszik, ahogy az önfenntartó özvegy képe is, melyről Pázmány szövege kapcsán esett szó, mint Erzsébet egy fontos ismérve. Ebben a verzióban András király és egy püspök Erzsébet nyomorúságáról értesülve intézkedik, hogy fiai az apjuk házában nevelkedhessenek, Erzsébetnek egyedüli életére pedig annyi járadékot biztosítanak, hogy abból ispotályt alapít.⁹² Egy ilyen narratíva alapján Erzsébet semmit sem fejlődött házasság szakasza óta. Ismét csak annyit tesz, amennyit a vele valamilyen családi hierarchikus viszonyban álló férfiak megengednek neki, amennyire finanszírozást biztosítanak számára. Pázmányhoz hasonlóan özvegyi önrendelkezést itt sem láthatunk. Másfelől viszont nem hallgathatom el, hogy bár Illyés története nem egyeztethető össze az első generációs Erzsébet-vitákkal, melyek a magányos és koldusszegény özvegy képét festik elénk, a történelmi valóságnak mégis ez felel meg, minthogy a

⁹¹ Vauchez, André: Sfintul. In: Le Goff, Jacques (szerk.) – Ilinca, Ingrid; Cojocaru, Dragoș (ford.): *Omul medieval*. Editura Polirom, București, 1999, 285 – 316, 307.

⁹² Illyés András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre*. Nagyszombat, 1743, 868.

hercegnő özvegyi járandóságából valóban lepráskórházat alapított Marburgban, élete utolsó éveit itt töltötte.^{93 94}

Következtetések. Sokadik életének szerében:

Jelen kutatás az Erzsébet-kultusz változásait célozta az eliadei gondolat alapján, miszerint a szent minden megnyilvánulása magán hordozza keletkezési ideje lenyomatát. Ezt a kultusz alakulástörténete és a szoros szövegolvasás felől is egyaránt igazoltnak tekintem. Az első hagiográfus nemzedék, melynek munkáit előző kutatásom során vettem alá párhuzamos elemzésnek, történelmi pillanatuk átmeneti jellegének megfelelően szentünket hol a korábbi ideálba igyekeztek beleszorítani, hol családi és társadalmi állapotát mentegették, hiszen csak valamivel később vált nyilvánvalóvá a szentszék akkori „elnéző” magatartása mindezekkel szemben. A kanonizációs őrjöngés éveiben végül az evangéliumi életmodell is integrálódott a kanonikus gondolkozásba, de várható demokratizáló hatása elmaradt, helyette sürgető politikai divatot robbantott ki, a szent hercegnőkét, Erzsébet pedig – immár beletagozódva abba a szentségfelfogásba, melynek egyik úttörőjeként saját kora még nem érthette őt – emblematiszta alakja lett azoknak az úrnőknek, akik világi lemondásuk által tettek szert soha nem remélt közéleti hatalomra.

Az igazán méretes vargabetűket az itáliai kultuszban találjuk, mely olyan sikeresen adaptálta asszonyszentünket a száz évvel későbbi igényekhez, hogy a kultusz máig legnépszerűbb motívumait is megteremtette egyben. Egyedül a misztikus ideálhoz való adaptálás sült el a visszajára, itt ugyanis nem a szűk elitnek szánt irányzat népszerűsítette a kanonizált alakot, hanem fordítva. Habár a kor követelményeinek megfelelt, de a hercegnő csodáinak túlhangsúlyozása tettei kárára valójában nem „modernizálta”, hanem a kora középkori, statikus szentségmodellbe írta vissza őt. Erővel a koronát is visszatették a fejére, amivel végképp megcsúfolták az apostoli

⁹³ Klaniczay Gábor: A koldulórendek és az egyház. In: Uő (szerk.): *Európa ezer éve. A középkor – II. kötet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 9 – 22, 19.

⁹⁴ Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994, 110.

szegénységen és engedelmisségen alapuló életeszményt, de az annak lángját szító szent hercegnődivatnak kedveskedtek vele.

A kora újkorban fontos marad a különböző női életszakaszok lehetséges érdemeinek megkülönböztetése, de érdekes módon az ezek mindegyikében feddhetetlennek bizonyuló Erzsébetet általában csakis özvegyként látják, egydimenzióssá redukálják. A leányok üdvösségéről értekezve minden szerzőnél tetten érhető még ezekben a századokban is a kínlódo vergődés, mellyel a házasság kettőségét próbálják feloldani, de a mérleg nyelve még mindig a szüzesség felé billen, ami jó tanújele annak, hogy a 13. században szentté - és boldoggá avatott férjes nők példájának hosszútávú hatása az egyházi gondolkodásra elenyésző volt. Ebben a kontextusban külön dicséretet érdemel azok a szerzők, nevezetesen a Karthauzi és Temesvári, akik kiemelik, hogy Erzsébet hite és szellemisége házasságkötése után változatlan maradt. Ezzel szemben Pázmány Péter a szemérmességen kívül semmilyen értéket nem tud a nőkhöz társítani, amivel indirekten tagadja Erzsébet egész tevékeny, felebaráti szolgálaton alapuló evangéliumi életmodelljét.

Házasságáról szólva a prédikátorok legnagyobbrészt az első generációs hagiográfusok felmentő stratégiáit alkalmazzák, náluk is fontos marad az asszony felosztottsága Isten és a férje között. Viszont már a második generációs, itáliai hagiográfusokat követik Lajos alakjának nem túl kedvező körvonalazásában. Az anyaság kapcsán prédikátoraink halvány önellentmondásba keverednek, hiszen Erzsébet kultuszában alig van helye a gyermekeinek, Gertrúd kanonizációjában viszont súlyos tényezővé válik anyjával ápolts viszonya. Úrnői mivoltát tekintve az itáliai kultusz nyomán Erzsébet kacagóból a szolgálói által kikacagottá, meg nem értetté válik, viszont Pázmány bátorító kiszólásai a szegények felé egészen jól párbeszédbe állíthatók az evangéliumi életmodell eszményével.

A kora újkori Erzsébet-percepció legjelentősebb aspektusa, az özvegység vizsgálata rávilágít arra, hogy az egyedi példa nem volt képes újraírni az özvegyasszony bibliai archetípusát, mely továbbra is a társadalmi normák által magatehetetlenné tett, önrendelkezésre képtelen nő maradt. Ebből az álláspontból kiindulva a szerzők méltatják az özvegy Erzsébet karitatív tetteit, hogy helyzete ellenére mindazokra képes volt, de általános felfogásuk az özvegyekről mindennél jobban elárulja, milyen skatulyába zárják őt sorstársaival együtt.

Habár az előbbieken kritikusan nyilatkoztam a kora újkori kultusz bizonyos változásairól, újfent kihangsúlyozom, hogy a szentség folyamatos változása a történelmi időben természetes folyamat, amit felettébb érdekes és tanulságos végigkövetni. A kutatás lehetséges folytatása eléggé kézenfekvő: a következő korok Erzsébet-percepciói, asszonyszentünk további életei. A legközelebbi célkitűzések a következők: annak a vizsgálata, hogy Erzsébet alakját felhasználták-e, és ha igen, hogyan, a magyarországi felekezeti hitvitákban, az Erzsébet-himnuszok elemzése, illetve a két róla született 17. századi iskoladráma vizsgálata: *Sancta Elisabetha regis Ungariae filia et Sanctus Ladislaus rex*, illetve *Ephebus passim notus in vita D. Elisabethae*.

Bibliográfia:

Csúzy Zsigmond: *Evangeliumi trombita*. Pozsony, 1724.

Hevenesi Gábor – Sinkó Ferenc (ford.): *Régi Magyar szentség*. Új Ember Kiadóhivatal, Budapest, 1988.

Illyés András: *Keresztényi életnek példája avagy tüköre*. Nagyszombat, 1743.

J. Horváth Tamás (szerk.) – Szabó Irén (szerk.): *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

Karthauzi Névtelen: Dicsőséges szent Erzsébet asszonnak ünnepéről, ki vala magyari Endre királynak leánya. *Érdy-kódex*, 1526. MEK-es publikáció:

<http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0028/kozep0028.html>

Pázmány Péter – Tarnóc Márton (szerk.): *Pázmány Péter prédikációi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Temesvári Pelbárt – V. Kovács Sándor (szerk.) – Vida Tivadar (ford.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Békéscsaba, 1982.

ELTE online publikációja:

https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/pelbart/index.php?file=201_208_Erzsebet

Burke, Peter – Bérczes Tibor et al (ford.): *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Századvég Kiadó, Budapest, 1991.

Gábor Csilla (szerk.) – Knecht Tamás (szerk.) – Tar Gabriella-Nóra (szerk.): *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar-német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*. Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2009.

Géczi János: *A rózsza és jelképei III. A reneszánsz*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011.

Eliade, Mircea – Sujtó László (ford.): *Vallástörténeti értekezés*. Helikon Kiadó, Budapest, 2014.

Falvay Dávid: *Árpád-házi Szent Erzsébet 14. századi olasz nyelvű legendája*. Elérhetőség:

https://www.insegnanet.elte.hu/articoli/arpad-hazi_szent_erzsebet.htm#_edn1

Falvay Dávid: *Magyar dinasztikus szentek olasz kódexekben. Santi dinastici ungheresi in codici italiani*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Olasz Nyelv és Irodalom Tanszék, 2012.

Klanciczay Gábor: A koldulórendek és az egyház. In: Uő (szerk.): *Európa ezer éve. A középkor – II. kötet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 9 – 22.

Klanciczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi Kiadó, Budapest, 2000.

Klanciczay Tibor – Klanciczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái. Irodalomtörténeti Füzetek 137*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1994.

Korondi Ágnes: Misztikus szentség a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomban. In: Papp Kinga (szerk.): „... sok punctumocskáknak öszveköttötött lánca avagy kötele”. *Egyetemi Füzetek 29*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2016, 11 – 36.

Le Goff, Jacques (szerk.) – Ilinca, Ingrid; Cojocaru, Dragoș (ford.): *Omni medieval*. Editura Polirom, București, 1999.

Pál József (szerk.) – Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

Paul Gerhard Schmidt – Sarbak Gábor (ford.): Szent Erzsébet életére és szenttéavatására vonatkozó korabeli források. In: J. Horváth Tamás (szerk.) – Szabó Irén (szerk.): *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 11 – 22.

Sághy Marianne: A Biblia újratöltve. A keresztény életrajz a késő antikvitásban. *Aetas*, 2014. 29. évf. 1. sz. 5 – 24.

Sahar, Shulamith: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1. Századvég Kiadó, Budapest, 2018.*

Slíz Mariann: *Szentkultusz és személynévadás Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2021.

Sz. Jónás Ilona: Árpád-házi Szent Erzsébet legendái. *Vigilia*, 2007. 72. évf. 7. sz. 482 – 489.